

KULTŪROLOGIJA: TEORIJS IR ISTORIJS KLAUSIMAI

K. A. STOŠKUS

SAMPROTAVIMAI APIE EMPIRIZMĄ IR BENDRŲJŲ KULTŪROS TYRINĖJIMŲ REIKSMĘ

1. Kultūra — visuotinis rūpestis ir teorinis objektas

Nelauktai grėsmingi ir globališkai šiuolaikinės civilizacijos, tiksliau, mokslo, technikos ir politikos padariniai, jos apokaliptiškai tragiškos perspektyvos stiprėjimas vis labiau grėžia žmonijos dėmesį į kitas, antraeilėmis laikomas apeinamas arba primirštas kultūros sritis ir apskritai į kultūrą kaip visumą, apimančią ir išsaugančią įvairias etnines, regionines, istorines visuomenės patirties formas, veiklos, elgsenos, gyvenimo būdus, principus, normas bei simbolius. Tas persiorientavimas vyksta ir kasdieninėje sąmonėje, ir mene, ir moksle. Jis gana prieštaringas, o kai kuriais atžvilgiais net dramatiškas. Čia daug nusivylimo, naivių iliuzijų ir bejėgiško blaškymosi. Kaip lengvai čia pasiduodama trumpalaikėms madoms, siūlančioms paramokslines idėjas, egzotiškas psichines bei fizines treniruotes, medicinos, terapijos priemonės ir technologijas! Auga nusivylimas žmogaus protingumu ir protu apskritai, plinta iliuzijos surasti alternatyvas šiuolaikiniam mokslui ir technikai. Bet šiame persiorientavimo procese reiškiasi ne tik destruktivos tendencijos,— gilėja ir visai racionalūs dvasinės atramos ieškojimai, ryškėja blaivi patirtis, kad kvaila kirsti šaką, ant kurios pats sėdi. Kas rimtai ieško išeities, tas proto ir mokslo nežaboja, priešingai, plečia jo akiratį, kad kiekvienas specialistas matytų plačiau ir giliau, negu reikalauja jo daliniai uždaviniai. Todėl neatsitiktinai vis didesnę aktualumą įgyja pastangos peržengti profesinio (techninio, mokslinio, meninio ir pan.) atsiribojimo nuostatas, siekimas savo dalinę specializuotą veiklą suvokti bendrame kultūros reiškinių kontekste. Net „grynieji“ gamtos mokslų ir technikos kūrėjai dažniau griebiasi kultūrologinių terminų, aiškindami savo veiklos prielaidas ir padarinius. Pastebimai kultūrologizuojama net tradicinė gnoseologijos problematika, kultūrinius aspektus aptinka ir tokia scien-tistinė filosofijos atmaina kaip mokslo logika ir metodologija. Pagaliau pats mokslas vis dažniau tiriamas kaip kultūros reiškinys.

Ypač sparčiai kultūrologinio pobūdžio darbai plinta ir Tarybų Sąjungoje. Vien tik per paskutinį dešimmetį čia tokių darbų publikuota daugiau negu per visą ankstesnį laikotarpį. Nuo 1982 m. rusų kalba pradėtas

leisti periodinis JUNESKO leidinys „Kultūros“, siekiantis savitarpiskai supažindinti tautas su jų kultūromis ir prisidėti prie jų išsaugojimo*.

Paskutinis dešimtmetis buvo ypatingas ir mūsų respublikai. Bene pirmą kartą lietuvių kultūra tapo tokių gausių tyrinėjimų objektu. Pasirodė P. Griškevičiaus¹, L. Šepečio², L. Diržinskaitės³ darbai, skirti įvairiems socialistinės kultūros ir kultūros politikos klausimams aptarti. J. Jurginys, I. Lukšaitė⁴, M. Lukšienė⁵, N. Vėlius⁶, R. Rimantienė⁷, Z. Zinkevičius⁸ ir kt. padėjo rimtus pamatus lietuvių kultūros istorijai. „Kultūros barai“ publikavo pokalbį, kuriame buvo aptarti įvairūs kultūros istorijos rašymo sunkumai, reikalaujantys neatidėliotinių sprendimų⁹. Beveik vienu metu pasirodė dvi filosofų (E. Gendrolio¹⁰ ir A. Sverdiolo¹¹) studijos, iš kurių viena įveda skaitytoją į kultūrologinę problematiką, susiformavusią užsienio etnologiniuose ir sociologiniuose tyrinėjimuose, o antroji konstruktyviai įvertina palyginti produktyvią Lietuvos kultūrologinę tradiciją, kuri iki šiol buvo mažai tenagrinėta. Ir tai toli gražu ne viskas. Bet ir šių faktų pakanka patvirtinti minčiai, kad praėjusį dešimtmetį kultūros klausimai mus labai jaudino.

To jaudinimo padarinys — ir 1983 m. „Literatūroje ir mene“ vykusį diskusiją. Ji iškėlė gyvybiškai svarbią kultūros vieningumo problemą, prie kurios, man rodos, dar reikia sugrįžti. Tuo labiau kad jos reikšmingumas ne sumažėjo, bet nuolat os auga, nes situacija iš esmės nesikeičia. Diskusiją pradėjo R. Ozolas¹², pasmerkdamas žinybišką mūsų veiklos ir interesų susiskirstymą. Su tuo susiskirstymu jis siejo ir paplitusį mąstymo empiriškumą, veikimą pagal analogijas, išreiškiamą principu: „Darykim, kaip pasaulis daro“. Jo manymu, mūsų kultūros žinybiškumas sąlygoja tam tikrą provincialumo kompleksą, verčia nepasitikėti savo dvasine galia, vergiškai kopijuoti, mėgdžioti bet kokias pasaulio naujoves. „Pasaulis yra čia“, — lyg pirštu dūrė R. Ozolas, — t. y. ten pat, kur mes gyvename su savo laimėjimais ir bėdomis. Bet kad tą suprastume, kad išvengtume aklo ir mechaniško sekimo madomis, turime įveikti analoginį mąstymą, ugdyti teorinį protą, filosofinę kultūrą. Tik savarankiškas teorinis mąstymas gali padėti atskirti, kur yra vertingi pasaulinės kultūros pasiekimai, būtini mūsų gyvenimo problemoms spręsti,

* 1986 m. žurnalo leidimas nutrauktas.

¹ Griškevičius P. Partija ir kultūra. — V., 1985.

² Šepečys L. Kultūra ir mes. — V., 1985.

³ Diržinskaitė L. Kultūra ir valstybė. — V., 1985.

⁴ Jurginis J., Lukšaitė I. Lietuvos kultūros istorijos bruožai (Feodalizmo epocha. Iki aštuoniolikto amžiaus). — V., 1981.

⁵ Lukšienė M. Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje. — V., 1985.

⁶ Vėlius N. Senovės baltų pasaulėžiūra. — V., 1983.

⁷ Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje. — V., 1984.

⁸ Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos kilmė. — V., 1984.

⁹ Kokią turėsime kultūros istoriją // Kultūros barai. — 1983. — Nr. 3.

¹⁰ Gendrolis E. Socialinė ir kultūrinė antropologija. — V., 1984.

¹¹ Sverdiolas A. Kultūros filosofija Lietuvoje. — V., 1983.

¹² Ozolas R. Pasaulis yra čia // Literatūra ir menas. — 1983. — Sausio 22.

o kur naivios iliuzijos ir net pralaimėjimai. Vadinas, reikia daugiau susirūpinti mūsų teorine kultūra, reikia jai daugiau visuomenės dėmesio, palankios opinijos. Atėjo laikas ir mums daugiau savo galva dirbti.

R. Ozolo mintį palaikė ir plėtojo B. Kuzmickas¹³, prikišdamas mūsų humanitarinei kultūrai vienpusiškumą, kuris kyla iš mūsų nesugebėjimo imtis refleksijos ir savianalizės. Jis rašė: „Peršasi mintis: gal ne tik mūsų protėvių, bet ir šiandieninių jų ainių rankos ir širdys yra gerokai talentingesnės už galvas“. Iš pirmo žvilgsnio toks vertinimas gali pasirodyti keistokas. Bet jeigu galvos talentu laikysime originalių, fundamentalų, universalių teorijų kūrimą, tokią išvadą bus sunku nugincyti. Iš tikrųjų daugelis mūsų mokslų yra labai faktografiški, deskriptyviški, empiriški.

Empirikas nevertina teorijos ir nesuvokia jos tikros prasmės. Jis ją vaizduoja kaip paprastą faktų apibendrinimą: „Pirmiau surinkime faktus, ištirkime juos, o paskui užsiimkime teorijomis“; „Duokite man faktus — aš jums prikursiu teorijų, kiek tik reikia“. Empirikas laikosi be galo naivios iliuzijos, kad ateis toks laikas, kai bus ištirti visi faktai ir bus galima imtis teorinės veiklos. Kita ne mažiau naivi iliuzija, kad rinkdamas faktus jis apsieina be teorijos. Tik dėl to, kad jis nesąmoningai naudoja kokia atsitiktinai pasiimta, išmokta teorija, jam atrodo, kad jis nepriklauso nuo teorijos. Empirikas — tai teorijų taikytojas, o ne jų kūrėjas. Jo išvados — gana parapinės reikšmės faktų apibendrinimai. Universalesnes teorijas jam reikia pastoviai importuoti. Taip susidaro gana dviprasmiška empiriko laikysena. Empiriniame tyrinėjime jis niekina teoriją, laiko ją menkaverčiu dalyku, bet, kai išpopuliarėja naujos atsigabentos teorijos, kai jos virsta mada, empirikas akiai puola į jų glėbį, beatodairiškai joms atsiduoda. Šitaip ta pati galva nesunkiai suderina panieką teoriniam mąstymui ir pagarbą skolintoms idėjoms. Tačiau jos praktinė nuostata labai paprasta: rūpinkimės mūsų kraštui reikalingais duomenų tyrinėjimais, o fundamentalesnes teorijas gausime iš šalies. Ji besąlygiškai mus prisega prie importinio proto bambagyslės ir įdiegia nepasitikėjimą savarankiško mąstymo galiomis. Tokia nuostata nuostabiai atitinka sveiko proto reikalavimus, todėl ji lengvai įsitvirtina viešojoje nuomonėje, publicistikoje. Mes pasidarome nelabai dėmesingi minties originalumui, savarankiškumui, bet labai jautrūs jos autoritetinimumui. Įprantame minties teisingumą sieti ne su tuo, kas sakoma ir kaip motyvuojama, o su tuo, kas tą mintį sako. Importinis autoritetas mums pasidaro toks besąlygiškas, kad net banaliausių jo minčių citatos dažnai nutraukia net karščiausias diskusijas ir lemia teiginių priimtinumą. Beje čia mes atviriausiai apnuoginame savo nepilnavertiškumo kompleksą: pasaulinio garso žmonės žino absoliučią tiesą; kur ten mums spręsti su savo menku proteliu.

Visai neatsitiktinai mokslinė veikla nelaikoma kūryba ir teoretikai

¹³ Kuzmickas B. Kuo pavojingas vienpusiškumas? // Literatūra ir menas. — 1983. — Vas. 12.

neskiriama prie kūrybinių darbuotojų. Tokia opinija nėra palanki teoriei veiklai kaip savarankiškai kūrybai, bet ji turi racijos: mokslo empirikas — ne tiek kūrėjas, kiek rinkėjas. Savarankiška kūryba reikalauja išradingų, talentingų žmonių, bet kad tie talentingi žmonės susiformuotų, kad jie išsitrauktų iš fundamentalesnių teorijų kūrimą, reikia palankios atmosferos, atitinkamos opinijos. Reikia skatinti ir paremti kiekvieną drąsią koncepciją, kiekvieną savarankišką, kūrybišką mintį, kritiškiau žiūrėti į vadovėlinių, banalių tiesų kartojimą, lėkštus svetimų minčių perpasakojimus. Empiristinė orientacija aptinkama ir moksluose, ir populiariojoje literatūroje, masinėje publicistikoje, t. y. visur, kur tiesiogiai ar netiesiogiai kvestionuoja aiškinamojo tyrinėjimo, teoretizavimo vertę. Moksluose paprastai siūloma aiškinimus pakeisti faktų aprašinėjimu, o masiniuose leidiniuose dar apeliuojama į publikos ribotumą. Kartais redakcijose girdi samprotaujant: „Mums nereikia teorijų. Publika jų nesupras. Mes rašome masiniam skaitytojui“. „Bet ne galvojančiam“, — taip ir norisi patikslinti, ką iš tikrųjų reiškia atsiribojimas nuo teorijos. Tas patikslinimas tuo labiau pravartus, kad toks masinio skaitytojo gynėjas paprastai nėra nebando jo saugoti nuo nesuprantamos poezijos ar nesuprantamos meno kritikos. Vadinasi, čia — ne suprantamumo reikalas, o tas pats intuityvus nepasitikėjimas teorija. Aišku, masiniai leidiniai turi specialius uždavinius, ir ne bet koks teorijos išdėstymas juos gali patenkinti. Bet tai jau kitas dalykas. Empirizmo bėda ta, kad neišsileidęs teorijos pro duris pačiu skurdžiausiu pavidalu ją priima išibrovusią pro langą. O teoriškai netreniruotas protas nepastebi to skurdo. Kitaip sakant, nors ir su nepasitikėjimu žvelgdamas į teorijas, vis dėlto negali apsieiti be aiškinimų, samprotavimų, apibendrinimų: tuo būdu susidaro palanki dirva plisti pernelyg siauroms asmeniškoms nuomonėms, labai lokališkiems sveiko proto „atradimams“, skurdiems publicistiniams pafilosofavimams, lėkštokiems svetimų teorijų perpasakojimams ir eklektiniam kompiliavimui. Vadinasi, platesnės teorijos ignoravimas nepadaeda sukurti kokios grynos empirinių aprašinėjimų kultūros, o tik paprasčiausiai atima galimybę kritiškai vertinti tokius tik pačiam samprotaujančiam reikšmės turinčius parateorinius išsiaiškinimus. Pastarųjų atsitiktinumas ir nepatikimumas, žinoma, negali sustiprinti teorijos autoriteto. Dėl to teorija skaitytojo akyse dar labiau diskredituojama.

Empirikai teorija atrodo sausa, atitrūkusi nuo gyvenimo, o gyvi — tik faktai, įvykiai, išpūdžiai ir kiti atsitiktiniai reiškiniai. Jis laiko save tvirtai stovinčiu ant žemės, o teoretiką — skrajojančiu padangėmis. Aišku, empirikas yra arčiau žemės tiek, kiek miške pasiklydęs — arčiau medžių. Bet teoretikas yra tas keliautojas, kuris, įkopęs į viršukalnę, gali numatyti tiesiausią kelią iš miško.

Tai, kas čia sakoma, gerai žinomas dalykas, bent jau ne mažiau kaip ir gryno teoretizavimo ydos. Prie jų čia sustojau tik todėl, kad nemanau, jog mūsų humanitarų galvos silpnesnės už širdis. Veikiau jas slegia kai

kurios nepalankios tradicijos, proto šablonai. Matydami savo priklausymą nuo importinių teorijų, mes negalime justi didelio pasitikėjimo savo kultūros intelektualine galia, o nepasitikėdami ta jos galia, negalime labai respektuoti naujų idėjų, teorinių ieškojimų. Susidaro uždaras ratas, iš kurio išeiti ne taip jau paprasta. Pirmas dalykas, kurio būtina imtis šioje situacijoje,— kritiškai įvertinti empirinę mokslo orientaciją.

2. Du kultūros keliai: iš viršaus į apačią ir iš apačios į viršų

Polemiškai pokalbį pratęsęs M. Martinaitis¹⁴ taip pat sutiko, kad dabar „toks laikas, kai be galvų neapsieisime“, bet skeptiškai pažvelgė į siūlymus teoriniu mąstymu, filosofijos ugdymu įveikti kultūros vienpusiškumą: „Visi šaukiame, ko nors reikalaujame, kiekvienas pagal savo „specialybės“ taisykles mėginame reglamentuoti kultūrinę asmenybę. Poetui jis nekultūringas, jei neskaito eilių, muzikui — jei nevaikšto į simfoninius koncertus, o bėga klausytis „Nerijos“, filosofui — jei nemąsto... Reikalaujame sankcijų, nurodymų, nutarimų! Permeti akimis ir nuleidi galvą — taip ir neužteks gyvenimo pasidaryti kultūringam“. Reikalavime įveikti kultūros vienpusiškumą M. Martinaitis mato kultūros vienodini-mo intencijas. „Išgirdęs, kad koks nors traktorininkas per patį darby-metį sustabdė traktorių ir jau mąsto, pervaręs I. Kanto „Grynojo proto kritiką“, tikriausiai pamanyčiau, kad ten užklydęs psumokslis ar šiaip vietos nesuradęs praeivis“, — ironizuoja poetas. Jis atmeta požiūrį, kad vieningą kultūrą galima „sumontuoti“ iš suskaidytos specializuotos kul-tūros komponentų, platinamų žinybiniais kanalais iš viršaus žemyn. Kultūra, kaip visos tautos bendrų pastangų rezultatas, nesukuriama ko-kiu dirbtiniu būdu. Ją esą galima tik surasti. Kokios nors srities spe-cialistui reikėtų ne tik formuoti žmogų pagal savo (pridėkime: ne vi-sada idealų) pavyzdį, kiek jį suprasti, geriau pažinti jo sukurtą kultūrą. Tai labai svarbus perspėjimas visiems lengvabūdžiams švietėjams, kurie nedaug nutuokdami apie žmonių gyvenimo būdą ir interesus mėgina primesti jiems savo dalinio profesinio kultūringumo normas. M. Marti-naitis apčiuopia gana paradoksalią kultūros diegimo antinomiją. Profe-sinė kultūra kuriama tam, kad ja naudotųsi visuomenė, bet kai įdiegia-ma žmogui kaip koks jo veiklai pašalinis, atsitiktinis, išorinis, pertek-linis įprotis, pomėgis ar sugebėjimas, ji gali tapti tik apgaulinga kul-tūringumo poza: „Atskirai visur „kultūringas“, o kai tokių pamatai „visa kartu“, tai ir nenori su juo turėti reikalų“. Bet ne tik tai. Reikėtų pa-sakyti, kad tokia kultūra gali net apsunkinti jo praktinę veiklą, tapti sunkių vidinių konfliktų priežastimi. M. Martinaitis neabejoja profes-i-nės kultūros ir ją platinančių „kultūros kombinatų“ reikšme visuomenei,

¹⁴ Martinaitis M. Ar indas neišsilieja žemyn? // Literatūra ir menas.— 1983.— Liepos 2.

neginčia jis ir kultūros reguliavimo prasmės, bet kartu rimtai perspėja, kad toji veikla gali pasidaryti žalinga, jeigu nesusiejama su žmogaus gyvenimo sąlygų humanizavimu ir tas sąlygas atitinkančių kultūros tradicijų išsaugojimu. Poetas mato ir antrą medalio pusę, ir tas jo išvalgumas žavi ir imponuoja. Kaip praverstų mums atidžiau išsiklausyti į tokio plataus akiračio žmonių nuomones! Ir jei mums to nepavyksta padaryti, jeigu jos dingsta kartu su perskaityto laikraščio puslapiais, tada negali negrįžti prie R. Ozolo temos: vadinasi, mūsų empirinis protas tikrai nejautrus fundamentalesnei minčiai, platesniam žvilgsniui, kuris turėtų būti atveriamas mūsų pačių padangėje. Jau pats tas faktas, kad taip solidžiai pradėtas minėtas pokalbis taip greitai susmulkėjo, išblėso ir užgeso, prikišamai rodo, kaip yra teisūs jo pradininkai. Apie kokią eilėraštką mes galime diskutuoti beveik ištisus metus, o apie visos kultūros būklę lyg ir neturime ką pasakyti. Kažkaip lyg nemokame jos aprėpti, nemokame analizuoti ir net vertinti. Mat visur koją kiša tas žinybiškumas ir prakeiktas empiriškumas. Juk iš tikrųjų mums visiems rūpi kultūros plėtojimas, jos ateitis. Bet empiriniam protui atrodo, kad tikrai egzistuoja tik pavieniai reiškiniai ir kad tik jie gali rūpėti žmogui. Bet tai klaida, už kurią gali tekti skaudžiai mokėti. Šiandien kaip niekada anksčiau yra iškilęs pavojus, neatsakingai plėtojant atskiras kultūros sritis, pražudyti kultūrą kaip visumą. Ir kuo toliau, tuo labiau tas pavojus didėja. Jau 1924 m. V. Sezemanas, kalbėdamas apie XX a. kultūros susiskaidymą, pastebėjo, kad dėl jo „atskiras žmogus negali aprėpti visos kultūros, suvokti ir išgyventi ją visame jos reiškinių įvairume. Jis gali ją suvokti tik tose ribose, kurias jam stato jo profesija, jo visuomeninė padėtis ir visa jo gyvenimo aplinka. Visas kitas kultūros sritis jis pažįsta tik paviršutiniškai, iš knygų, laikraščių, paskaitų ir kitų žmonių samprotavimų ir t. t.“. Didelė rizika imtis tokios ribotos patirties žmogui šviečiamąjo darbo. V. Sezemanas kritiškai žiūrėjo į tuos pusiau kultūrinius žmones, kurie, „kaip tat yra dar senovėje pastebėjęs Sokratas, sudaro kultūros plėtotei daugiau pavojaus, negu visiškai bemoksliai ir barbarai; tik paviršutiniškai suvokę kultūrą, jie dedasi tikrojo švietimo skelbėjais ir todėl nemato ir nesupranta tikrosios dvasinės kultūros esmės“¹⁵. Šiandien situacija labai pasikeitusi. Dabar kultūros susiskaidymą lydi daug grėsmingesni dalykai — energetiniai, ekologiniai, politiniai. Vis labiau neatidėliotinas darosi uždavinys, kaip, paskendus kasdieniniuose rūpesčiuose, užsiėmus specializuota veikla, neišleisti iš akių bendrą gyvenimo sąlygų, kurių destruktivūs pasikeitimai, sukelti mūsų veiklos, darosi vis labiau nelaukti ir nenumatomi. Kad galėtume mūsų pačių formuojamas gyvenimo sąlygas kontroliuoti ir palaikyti, būtina jas pažinti. O tam būtina bendra kultūros samprata, bendra teorija, kuri nesulipinama net iš gausiausių kultūros faktų, nors ir kokie jie būtų reikšmingi. Kultūros visumai paaiškinti būtinos bend-

¹⁵ Sezemanas V. Estetika.— V., 1970.— P. 355—356.

ros kultūrologinės kategorijos. Vadinasi, čia mes leidžiamės ne į abstraktų, kokių pusiau viduramžišką ginčą: kas egzistuoja — atskiri daiktai ar bendrybės? Čia rūpi labai praktiškai dalykai — aprėpti, ištirti ir turėti galvoje visą lietuvių kultūros konfigūraciją, jos sandarą. Kol kas tos sandaros dar nesame pamėginę atskleisti. Dėl to vienoje vietoje kultūra vadiname profesinį meną, kitoje — meną apskritai, trečioje — dvasinę veiklą be mokslo, ketvirtoje — tą pačią veiklą be religijos, penktoje — be politikos, mokslo ir religijos... Dėl šios įvairovės aptariamos diskusijos metu gerokai keitėsi ir svarstomas dalykas — nuo teorinės kultūros iki užsienio literatūros ir gamtos apsaugos. Tiksliau sakant, tai net nebuvo diskusija, tik skirtingi pasiūlymai, kokias kultūros sritis reikėtų plėtoti. Polemizavo bene tik M. Martinaitis, mąstymo kultūros ugdymo propagavime pastebėjęs siaurą intelektualizmą, nulemtą autorių profesinio intereso, jų šviečiamąjį misionieriškumą. Tiesa, čia atsirado šioks toks nesusikalbėjimas. R. Ozolui ir B. Kuzmickui teorinis protas rūpėjo kaip nepakankamai plėtojamas lietuvių kultūros reiškiny, o M. Martinaitis jį išsiaiškino kaip ne visiems vienodai reikalingą žmogaus lavinimosi sąlygą. Pirmuoju atveju svarstoma, kaip išplėsti humanitarinės kultūros intelektualinį, teorinį aspektą, kad būtų galima įveikti lietuvių kultūros vienpusiškumą ir sudaryti galimybę žmonėms savarankiškai apsispręsti kultūros reiškinių įvairovėje. Antruoju — siekiama parodyti, kad kultūros negalima tapatinti su specializuota profesine veikla, dėl to jos perdavimas negali būti vienkryptis, t. y. vien tik iš viršaus žemyn. Nepaisant polemiskumo, šie požiūriai ne tiek prieštaravo vienas kitam, kiek vienas kitą papildė. Galų gale jie galėtų būti net sutapatinti, nes pageidavimas stiprinti teorinę kultūrą apima ir būtinumą formuoti kultūros teoriją, kuri neturėtų sinkretinės liaudies patirties palikti už kultūros ribų, kaip tai dažnai tebedaroma nuo Švietimo epochos laikų, ir vaizduoti kultūros proceso tik kaip auklėjimo, mokymo, lavinimo, perduodančio diferencijuotus profesinius pasiekimus iš viršaus žemyn. Kultūra iš viso neturėtų prasmės ir negalėtų egzistuoti, jeigu ji būtų tik skirtingų, tarp savęs nesusijusių profesinių pasiekimų (mokėjimų, įgūdžių, minčių, simbolių, daiktų, veiklos formų ir t. t.) sanakaupa, jeigu tų pasiekimų nejungtų į vieningą struktūrą, sistemą bei konfigūraciją realus žmonių ir visuomenės gyvenimas. Gyvenimas suteikia kultūrai galutinę prasmę ir vertę. Bet, kad gyvenimas galėtų vienyti skirtingus diferencijuotos kultūros reiškinius, jis pats turi būti pakankamai vientisas ir įvairiapusiškas, t. y. turi būti išaugęs iki tokio universalumo, kad visi profesiniai pasiekimai jame rastų atitinkamą pritaikymą. Tas bendras vientisas gyvenimo subrendimas išreiškiamas kasdienės sinkretinės kultūros sąvoka. Dėl to bendra kultūros raida priklauso ne tik nuo profesinės kūrybos bei jos produktų platinimo, bet ir nuo paties gyvenimo, kasdienės buities, žmonių santykių kitimo, paruošančio dirvą ir profesinės veiklos produktų perėmi-

mui bei tolesniam plėtojimui. Kadangi pats kasdienis žmonių gyvenimas yra sinkretiškai įvairiapusiškas, jo atskirus aspektus galima išplėtoti iki profesinio meistriškumo ir perduoti to meistriškumo produktus visiems žmonėms.

3. Kultūros vienovė teorijos veidrodyje

Kai kalbama apie kultūros vienumą, vieningumą ir ieškoma to vieningumo pagrindų, paprastai niekas rimtai negalvoja, kad šiandien yra kokia protinga alternatyva kultūros sričių diferenciacijai ir su ja susijusiam darbo pasidalijimui, kad profesinę veiklą galima pakeisti kokia absoliučiai visapusiška veikla, artima tradiciniam žemdirbio ūkininkavimui ir liaudies kūrybai, o profesionalą — universaliai veikiančia asmenybe. Ir ne tik todėl, kad specializuota veikla yra būtina visuomenės pažangos ir žmogaus gabumų maksimalaus išugdymo sąlyga, bet kad ir pats socialinių funkcijų pasidalinimas neprieštarauja kultūros vieningumo siekimui. Darbo pasidalinimas nėra paprastas veiklos sričių suskilimas. Jis galimas tik skirtingų kultūros sričių tarpusavio priklausomybės, jų tarpusaviško suderinimo pagrindų. Kadangi specialios kultūros srities plėtojamos tik numatant, kad žmonės gali tarp savęs apsieisti sukuriamais produktais, ir kadangi tuo būdu šios sritys susisieja, jau vien tai leidžia į kultūrą žiūrėti kaip į sąryšingą visumą. Tačiau tas ryšys čia tėra gryna galimybė. Kad ryšys tarp įvairių kultūros sričių būtų realizuotas, reikia ne tik, kad būtų sukuriami specialūs produktai, bet ir kad jie pasiektų visuomenę, turinčią tų produktų naudojimo patirtį ir atitinkamus poreikius. Objektivos sąlygos (kūrėjų talentingumas, atitinkamų kultūros institucijų vadovų sumanumas, gabumas, specialių veiklos sričių įvairumas, materialinės galimybės ir pan.) lemia tai, kad bendrų pastangų produktas būna ne visai toks, kokio norėtume, o koks išeina. Vadinas, jis nėra visai laisvo noro, net kilniausio sumanymo padariny. Bet, kita vertus, jis nesusiformuoja grynai stichiškai, kokios mechaninės savireguliacijos būdu. Šia prasme visą kultūrą galima traktuoti kaip tam tikrą nuolat koreguojamą, taisomą, gerinamą, turtinamą įvairių pasiekimų konfigūraciją.

Bet ką mes žinome apie tą konfigūraciją ir kokia ji turėtų būti? Empiriniu būdu jos aprašyti neįmanoma. Mes galime surinkti daugybę duomenų, susumuoti daug skaičių. Lygindami tuos skaičius su kitų respublikų ar ankstesnių metų duomenimis, galime sau pasidaryti daug džiaugsmo: smagu matyti, kaip augame. Bet ką reiškia tas atskirų kultūros sričių augimas? Kokios reikšmės jis turi kitoms kultūros sritims? Visai kultūrai? Kaip tas gausėjimas paveikia žmogaus kultūrinių užsienių balansą? Ką išstumia ir kam atveria platesnę perspektyvą? Juk iki tam tikros ribos gerai, kad lyja, ir gerai, kad kaitina saulė. Iki tam tikros ribos gerai, kad daugėja melioruotų pievų ir mažėja pelkių. Iki

tam tikros ribos gerai, kad žmonės perka televizorius ir daugiau laiko praleidžia prie jų ekranų. Bet... tokia jau tikrovė, kad priešybės greitai pereina viena į kitą. Viskas, kas gerai, nepastebimai gali peraugti į ... negerai. Kultūra šiuo požiūriu nesudaro jokios išimties. Empiriškumas mums neleidžia kitaip mąstyti, kaip tik pagal minėtą analogijų principą: ten ir ten yra tas ir tas, o mes ar turime? Jei turime — gerai. Jei mažai teturime — reikia daugiau. Kitais metais reikia daugiau negu šiemet, o vėliau reikės dar daugiau. Kai ko, pasirodo, ir visai neturime. Vadinasi, blogai. Tokia nuosekli empirinio galvojimo logika: mąstome tik pavyzdžiais, tik palyginimais. Tokiam mąstymui nėra įėjimo į kultūros visumą. Pribrendo laikas imtis fundamentalių kultūros procesų tyrinėjimų, pašauktų atvaizduoti bendrus laikinius ir erdvinius kultūros konfigūracijos bruožus. Kitaip sakant, tie tyrinėjimai turėtų rodyti, kokia yra esama kultūros reiškinių konfigūracija (struktūra ir geografinis išsidėstymas), kaip ji yra susiklosčiusi ir kaip ją reikėtų koreguoti. Kaip ir visi bendrieji teoriniai modeliai, jie, žinoma, labai supaprastintų esamą kultūros situaciją, turėtų būti nuolatos taisomi ir tikslinami, bet tik per jų kūrimą galima išryškinti kultūros vientisumą, vieningumą, sistemiskumą ir šitaip parengti dirvą tam, kad atskirų kultūros sričių rezultatai būtų vertinami jos visumos atžvilgiu. Be tokių tyrimų mes negalime aiškiau suvokti ne tik savo laimėjimų, bet ir trūkumų. Negalime tinkamai įvertinti, ką mums šiandien reiškia architektūros, teatro, poezijos, kamerinės muzikos laimėjimai, ką atneša folkloriniai ansambliai, filosofijos klasikų vertimai, kaip įtvirtina kultūrą baltistų ir matematikų mokyklos, kokios įtakos jai turi masinis knygų pirkimas ir net „Žalgirio“ krepšinis. Mes galime pagrįstai padejuoti, kad silpnokai leidžiama klasikinė literatūra, kad bene paskutiniai Europoje pradėjome kurti multiplikacinę kiną, kad dar nemokame taip saugoti ir taisyti gamtos, kaip reikėtų, ir kad nesugebame stiprinti savo demografinės situacijos. Tam visai pakanka empirinių duomenų. Bet tik kultūros visumos kontekste galima suprasti, ką mums reiškia šie trūkumai ir praradimai, ir nustatyti jų svarbumo hierarchiją.

Kadangi visos darbo pasidalijimo procese susiklosčiusios veiklos sritys yra tarp savęs priklausomos ir visuomeniškai reikšmingos, dažnai susidaro regimybė, kad jos pačios gali nulemti vieningą, harmoningą, subalansuotą kultūros procesą, vedantį į visapusišką, universalių visuomenės pasiekimų ir sugebėjimų pusiausvyrą. Tačiau realiaame pasaulyje tokios kultūros nėra ir būti negali. Skirtingomis sąlygomis gyvenančios ir skirtingais istorijos etapais nevienodus uždavinius sprendžiančios visuomenės negali turėti visai vienodos kultūros — joms tenka panaudoti ir ugdyti gana įvairius sugebėjimus. Dykumų klajokliui reikia kitokios kultūros negu šiaurėje gyvenančiam ruonių medžiotojui, karo sąlygomis reikia kitokių sugebėjimų negu taikos metu. Tai lemia, kad kultūros niekad nebūna tiek visapusiškos, jog galėtų vienodai ugdyti visas žmonių potencijas. Istorinės sąlygos lėmė, kad ir lietuvių kultūroje

lėtokai formavosi filosofinė ir apskritai teorinė mintis. Jos originalumą slopino ilgalaikis scholastikos viešpatavimas, o XVIII a. pabaigos Edukacinė Komisija, atmesdama scholastinę filosofiją, iš esmės nubloškė šalin ir bendrus pasaulio ir žmogaus būties aiškinimus, visuotinius žinių sistematizavimo bei analizavimo ieškojimus. XIX a. 4 dešimtmetyje uždarius universitetą, išblaškius kvalifikuotą inteligentiją, uždraudus spaudą, užsiimti teorija nebuvo nei kam, nei kaip. Kai ištremtis grėsė už kiekvieną lietuvių kalba parašytą žodį, kai krauju buvo mokama už socialinio teisingumo siekimą, kai neįkainojama vertybė buvo bet kokia pamokomo turinio knygelė, kai atsidavę šviesuoliai skubėjo papasakoti savo tautos žygius istorinę atmintį praradusiai visuomenei,— kam galėjo ateiti į galvą mintis užsiimti gryna teorija. Kam ji buvo reikalinga? Ar ne keistai būtų atrodęs S. Daukantas, pasišovęs parašyti „Grynojo proto kritiką“? Bent jau ne mažiau komiškai negu M. Martinaičio traktorininkas. O ir vėliau, kai susiformavo profesinė filosofija, kur nukrypo visų žvilgsniai? Daugiausia į kultūros filosofiją. Reikėjo teorijos, kuri padėtų išsąmoninti kultūros situaciją, suvokti bendrųjų kultūros siekimų prasmę, jų vietą žmonijos istoriniame procese, ryšius su Rytų ir Vakarų tradicija, liaudies kūryba ir pan. Ir tai, kad ji nepasidarė visai akademinė, kad ji ieškojo kontaktų su gyvenimo praktika, kalba apie jos priklausymą nuo istorinės situacijos. Šiame kontekste nesunku suprasti, kad ir mūsų dienų mokslo empiriškumas — tai išlikęs tų nelengvų laikų mąstymo paveldėjimas. Vadinas, ne lietuvių proto netalentingumu, ne jo tingumu ir nelankstumu reikėtų aiškinti nepasitikėjimą teorija, fundamentalesnių koncepcijų ieškojimu, polinkį bendresnius svarstymus tapatinti su tuščiu filosofavimu, spekuliacija, metafizika ir panašiai, o būtinumu skubotai, neatidėliojant spręsti gyvybiškai svarbius kasdieninius praktinius uždavinius ir siaurumu rato inteligentų, ant kurių pečių gulė ši sunki našta.

Apskritai bet kokiaje kultūroje visada galima rasti dominuojančias ir priklausomas, antraeiles sritis. Dominuojančių sričių susidarymas priklauso ne tik nuo kintančių visuomenės bei ją reprezentuojančios valstybės poreikių, nuo joms išskylančių gyvenimo uždavinių, kuriuos reikia spręsti ir su kuriais ne visos kultūros sritys gali vienodai susidoroti. Didelės įtakos turi ir tų sričių vidinis aktyvumas, produktyvumas. Kiekviena intensyviai plėtojama ir labiausiai palaikoma kultūros sritis išugdo veiklius įtakingus specialistų kadrus, įtvirtina visuomenės sąmonėje savo išskirtinį reikšmingumą, ima dominuoti kultūroje, pajungdama kitas sritis arba bent pasidarydama nuo jų nepriklausoma. Dominuojanti sritis visai kultūrai suteikia kryptį, dėl to kai kurie kultūrologai jas vadina kultūros vektoriais. Tai liudija, kad kultūra visada plėtojama netolygiai,— ne visos sritys turi vienodas raidos galimybes. Dėl to abstraktūs harmoningo, visapusiško kultūros plėtojimo reikalavimai visada yra utopiški ir labai formalūs. Kiekvienoje kultūroje galima rasti nepakankamai ugdomų sričių. Ir tai sakoma ne tam, kad būtų patei-

sintas empiriniais palyginimais nustatomas jų atsilikimas, bet tik norima atkreipti dėmesį į tai, kad tam tikros veiklos srities atsilikimo kons-tatavimas dar nieko nepasako, jeigu nepaaiškinama, kokius visos kul-tūros sutrikimus sukelia tas atsilikimas, kiek jis pavojingas visuomenės pažangai, jos išlikimui ar pan.

Kultūra nėra savaiminis gyvenimo tikslas. Ji — gyvenimo turinys ir ...priemonė. Joje sutelkti visi mūsų veiklos instrumentai, visa visuomenės patirtis, visi adaptaciniai rezervai. Ji garantuoja mums egzista-vimo galimybes tiek stabiliomis, atsikartojančiomis, tiek ir sparčiai kin-tančiomis sąlygomis. Šiuo atžvilgiu ji universali. Bet tai nereiškia, kad kiekvienu momentu vienodai panaudojamos jos visos galybės, kad visada vienodai svarbi visa joje įkūnyta visuomenės patirtis. Vienu at-veju svarbesnės vienos kultūros sritys, kitu — kitos. Žinoma, galima ginčytis, kurios srities plėtojimas yra visuomenei svarbesnis. Bet tai galima daryti tik turint prieš akis visos kultūros vaizdą, o ne pavienę kultūros sritį. Priešingu atveju sunku išvengti M. Martinaičio aprašy-tos situacijos, kai kiekvienas kultūrą matuoja pagal savo profesinės veiklos mastelį. Nepakankamas čia net ir bendras profesinės kultūros mastelis. Nors šiais laikais žmonių veikla yra labai specializuota, vis dėlto kultūros sfera yra platesnė negu profesinės kultūros. Kas to skir-tumo nepastebi, tam visuomenė suskyla į kultūringus profesionalus ir nekultūringus jų sukurtų produktų vartotojus, o kultūros procesas nu-stoja buvęs visos visuomenės kuriamąja veikla ir virsta profesionalų prerogatyva. Kadangi profesionalūs kultūros kūrėjai telkiasi vadinamuo-siuose kultūros centruose, o tie centrai nėra vienodo dydžio ir garso, todėl kultūros plėtimas čia įsivaizduojamas kaip srautas, tekantis iš di-desnio centro į mažesnį, iš sostinės — į periferiją, iš miesto — į kaimą, iš kultūros namų — į gyvenamuosius namus. Kai tie profesinės kultūros srautai pasiekia žmogų, kai jis koku nors būdu įtraukiamas į šios kul-tūros vartotojų orbitą, kultūros diegimo misija laikoma atlikta. Bet iš tikrųjų čia tik prasideda rimčiausios kultūros diegimo problemos. Kaip profesinės kultūros produktai paveikia žmogaus patirtį, jo elgseną, gy-venimo būdą? Kaip praturtina jo praktinės veiklos formas? Kaip išmoks-tamos kultūros formos santykiauja su paveldėta gyvenimo tradicija? Tik naiviam švietėjui misionieriui visuomenė yra tamsi ir dėl to ją rei-kia su kultūrinti. Tačiau jokios visuomenės, jokio žmogaus be kultūros nėra ir negali būti. Kiekvienas žmogus ar žmonių bendrija gyvena kul-tūroje ir naudojasi savo veiklai būtinais jos produktais. Kultūra jiems yra ne papuošalas, prestižo ar išsiauklėjimo ženklas, bet gyvenimo bū-das, kurį jie susiformavo. Ji susiklosto pagal tai, kokiomis sąlygomis žmonės gyvena, kokius gyvenimo uždavinius paprastai sprendžia (me-džioja, žvejoja, įdirba žemę, augina gyvulius ir pan.), kokius tikslus kelia. Kultūra yra tokia, koks yra jų gyvenimas. Jos neįmanoma kaip nors iš išorės padaryti, išgalvoti. Kitos, specializuotos veiklos sritys gali tik prisidėti prie tos sanklodos plėtojimo, turtinimo, gilinimo, speciali-

zavimo, bet negali pačios savaime tos sanklodos suformuoti. Kita vertus, turimo patyrimo (sanklodos) plėtojimas ir turtinimas yra prasmingas, jeigu jis nelieka paprastas, niekur nepanaudojamas balastas, bet padeda žmogui (arba visuomenei) veikti, gyventi. Tinkamumas, pritaikomumas gyvenimui yra kultūros produktų pasirinkimo pagrindas. Dėl šio pagrindo profesinės kultūros produktai žmogui nėra vienodai svarbūs. Vieniems teikdamas pirmenybę prieš kitus ir naudodamas pagal svarbumo laipsnį, jis juos hierarchizuoja. Įvairi profesinės kultūros produktų pasiūla, nesunkus jų prieinamumas sudaro palankias jų pasirinkimo sąlygas, bet laisvas laikas, kurį galima skirti tų produktų perėmimui, labai ribotas. Greta produktų pritaikomumo, laiko ribotumas yra antra fundamentali sąlyga, dėl kurios tas pasirinkimas šiandien tapo rimčiausia kultūros perėmimo problema, nes išryškėja neatitikimas tarp kultūros produktų gausumo bei prieinamumo ir sugebėjimo juos pasirinkti. Tai situacijai susidaryti, matyt, padeda nepakankamai diferencijuota pasiūla (beveik visi į viešumą išėję produktai atrodo vienodai reikšmingi), ne visada aiškūs ir įtikinami tos diferenciacijos kriterijai, galų gale kiek sektantiškas atskirų kultūros šakų puoselėtojų siekimas patraukti vartotoją į savo pusę ir pretenzijos (kartais net pažadai) tik jų produktais padaryti kultūringą žmogų bei visuomenę. Nesugebėjimą pasirinkti šiandien aiškiausiai liudija prestižinis arba tiesiog įpročiu paverstas vienodas skirtingos vertės kultūros produktų vartojimas. Tai ypač gerai rodo meno sociologijos duomenys, kuriais remdamasis J. Fochtas-Babuškinas rašo: „<...> Geresniu skoniu dažniau pasižymi ne tie vaikai, kurie daugiau už visus eina į teatrą arba į koncertus, taip pat ir ne tie, kurie diena iš dienos sėdi kino teatre. Ir štai kas ypač įdomu: mokinių, kurių išpūdžiai net vienoje meno šakoje viršija tam tikrą optimalų kiekį, skonio lygis žemas ne tik šioje, bet ir kitose meno šakose“¹⁶. Kam viskas vienodai patinka, tas neatskiria, kas labiausiai tinka jo gyvenimui, todėl ir negali to kultūros produkto jam pritaikyti. Toks kultūros produktų vartojimas lieka išoriškas, mechaniškas, nepaliečias tos kultūros bazės, kuria remiasi praktinė žmogaus veikla. Tai veikiau ne vartojimas, o tik jo simuliacija, kurią palaiko ir stimuliuoja atskirų šakų specialistų sektantiškas siekimas turėti kuo gausesnę publiką. Be abejo, publikos augimas yra profesinės veiklos pripažinimo rodiklis, ir nėra pagrindo pageidauti, kad profesionalas jam neteiktų reikšmės. Bet padaryti jį patį profesinės veiklos tikslu — tai apversti santykius: kurti ne tam, kad visuomenė patenkintų poreikius ir ugdytų savo bazinę kultūrą, bet tam, kad ji, atlikdama profesinės kūrybos pripažinimo funkciją, aptarnautų tą kūrybą. Tik neišleisdami iš akių kultūros visumos, galime išvengti tokių apvertimų. Kai publikai siūlomos kultūrinės paslaugos, labai pravartu žinoti, kokią vietą jos turėtų užimti tos publikos kultūrinėje patirtyje, kaip gali paveikti tą patirtį. Trumpai tariant,

¹⁶ Фохт-Бабушкин Ю. У. Искусство и духовный мир человека.— М., 1982.— С. 66.

kelias į publiką galimas tik per jos susiklosčiusią kultūrą. Antra vertus, ir atskirų profesinės veiklos sričių produktai turėtų būti propaguojami, aiškinami ir vertinami jų visumos ir sąveikos kontekste. Tik toje visumoje galima suvokti, ką reiškia tam tikrų profesinės veiklos sričių buvimas arba nebuvimas, kokios iš jų turėtų būti intensyviau plėtojamos, t. y. tik joje galima nustatyti, kokia yra kultūros situacija, veikianti visuomenės bazinę patirtį. Ir apskritai bendrosios kultūros sanklodos tyrinėjimai turėtų ne tik palengvinti jos reguliavimą, bet ir formuoti darbo pasidalijimo sąlygomis kiekvienam visuomenės nariui būtiną bendrąją kultūros nuostatą, saugančią nuo profesinės trumparegystės, dėl kurios už profesinių bei žinybinių interesų horizonto niekieno žemėje pasimeta bendras visų mūsų pastangų kūrinys, vadinas lietuvių kultūra. Nes kuo daugiau kalbama apie lietuvių kultūrą kaip apie mūsų krašte atsirandančių reiškinių gausumą ir įvairovę, tuo rečiau apie ją galvojame kaip apie tam tikrą charakteringą bendrybę, tam tikrą vieningumą, be kurio neturi prasmės ir pats „lietuvių kultūros“ termino vartojimas.

Bet ką čia kalbėti apie kultūrą! Net bendras mūsų meno problemas nelabai sekasi aptarti. Vos ne kasmet mes diskutuojame, kas yra liaudies dailė, kas yra liaudies muzika, koks šių meno formų santykis su profesiniu menu, saviveikla; vėl ir vėl mes sugrįžtame prie atskirų meno šakų nacionalinės specifikos aptarinėjimų; vienas po kito net jų pačių redakcijų skyriai organizuoja svarstymus, kokie yra atskirų meno šakų laimėjimai, naujovės, koks tų naujovių ryšys su tradicija, kitų tautų pasiekimais. Ir visa tai darome taip partikuliariškai, taip griežtai autonomiškai, taip abejingai nepriklausomai vienas nuo kito, kad, rodos, niekieno bendra tarp savęs neturi ne tik atskiros meno šakos, bet ir atskiri meno žanrai. Net į publiką čia apeliuojama taip, lyg ji būtų suskilusi į izoliuotas bendrijas — tarsi vieni būtų tik muzikos mėgėjai, kiti — tik teatro, treči — tik kino, ketvirti — tik literatūros ir t. t. Galima tik įsivaizduoti, kaip turi „jaustis“ opera, patekusi į tokią žinybinę ir profesinę parceliaciją. Puikiai to suskilimo defektus apnuogino V. Kubilius. Tik, man rodos, nereikėtų empiriškumą ir teoriškumą laikyti neįveikiama alternatyva, abejoti, „kas geriau — tvirtai suspaustas rankoj teksto gabalas ar miglotas plaukiojimas pagal visumos madas. Vienur tyko empirizmas, kitur bendrų žodžių metafizika“¹⁷. Ši alternatyva gali kilti iš tokio galvojimo, kuris pernelyg pasikliauja empiriniu teksto suspaudimo tvirtumu ir kuriam visada kelia įtarimą teorinė „metafizika“. Dėl tos „metafizikos“ stokos mes kol kas ir neišmokstame konstruktyviau kalbėti apie bendruosius meno ir kultūros reikalus, neturime aiškesnių lietuvių meno, lietuvių kultūros specifikos charakteristikų, trūksta drąsos ir pasiryžimo kurti platesnius teorinius modelius. Atmesdami „bendrų

¹⁷ Kubilius V. Meno universalumas ir kritikos specializacija // Kultūros barai.— 1983.— Nr. 2.— P. 26.

(tik ne tuščių, banalių, neturiningų.— K. S.) žodžių metafiziką“, mes pamerkiame save empiriškų aprašinėjimų stichijai ir priklausomybei nuo madingo teorinio importo.

Iš tikrųjų šiandien liaudies dailė, liaudies muzika yra problemiški reiškiniai. Jie ne visai sutampa su tradicine liaudies kūryba, bet nėra ir profesionalusis menas. Ir tai pravartu, svarbu aptarti. Tačiau liaudies menų problemiškumas yra atsiradęs ne dėl kokių imanentinių jų struktūros pakeitimų, o dėl bendrų visuomenės gyvenimo ir kultūros procesų. Jeigu yra taip, vadinasi, šie dalykai negali būti išsamiau paaiškinti vien tik dailėtyros arba tik muzikologijos pastangomis. Tam reikia ne tik bendrų jėgų, intensyvaus tarpprofesinio bendravimo, bet ir kultūrologinės „bendrų žodžių metafizikos“. Tačiau mūsų veikla padalinta į žinybas ir profesines sritis, o galvos prirakintos prie pavienių faktų logikos. Įsikibę purename savo darželius. Ir retokai teateina į galvą pažvelgti į kaimyno daržą: ar ne panašias daržoves auginame, ar ne tie patys kenkėjai jas puola, ar ne tie patys lietūs jas užplaka?..

Profesinis ir žinybinis partikuliarizmas yra sąlygotas kūrybos procesų atitrūkimo nuo jų produktų vartojimo sferos. Šiomis sąlygomis atskira veiklos sritis gali būti traktuojama kaip savaime pakankama, savitiksle, nepriklausoma nuo kultūros visumos. Tačiau ne darbo pasidalijimas skatina tokią galvoseną. Priešingai, ji atsiranda tada, kai siaurį, daliniai interesai išstumia iš žmonių sąmonės patį savitarpinio veiklos pasidalinimo principą, kai profesiniai rūpesčiai imami laikyti nesusijusiais su bendrais žmonių rūpesčiais, kai vengiama imtis atsakomybės už savo veiklos prasmę ir padarinius visos visuomenės gyvenime, kai tiesiog žiūrima aplaidžiai, nerūpestingai, abejingai į tai, kas išeina už specialios žinybos ar profesijos ribų. Už šių ribų egzistuojantis pasaulis tokiai galvosenai yra neįdomus, svetimas, nepaliečiantis jos interesų. Tai siaura ir netoli siekianti galvosena, kuriai žinybinis ir profesinis užsiėmimas yra absoliuti atskaitos sistema, svarbiausias vertinimų pagrindas. Trumpai tariant, tai žinybinė ir profesinė siauraprotystė ir trumparegystė. Ji reiškia tokį mąstymo būdą ir jį atitinkančią elgseną, kuri profesinės ir žinybinės veiklos nubrėžtas ribas laiko galutine žmogaus veiklos, jo tikslų ir jo pasaulio riba.

Žinybinė ir profesinė siauraprotystė šiandien sudaro bene didžiausią pavojų žmogui. Ji ne tik skaido kultūrą į izoliuotas sritis, nutraukia ryšius su visuma, bet ir sukuria tokius uolius, kartais net padantiškus savo žinybinio intereso gynėjus, kurie nesukdami sau galvos lengvai stato ant kortos visą kultūrą, patį žmogų, žmoniją. Vadinasi, sukurta kaip kvalifikuota žmogaus galimybių turtinimo priemonė, profesinė kultūra net savo aukščiausiais pasiekimais gali tapti antihumanišku reiškiniu, jei ji nutraukia ryšius su žmonijos gyvenimo sąlygų visuma ir priešpriešinama jai kaip nuo jos nepriklausoma veikla.

Profesinis trumparegiškumas ne visada lengvai pastebimas ir ne visada lengvai nuvainikuojamas. Jo neapkaltsi atsilikimu. Priešingai, jo

rankose tvirti koziriai. Jis karingai nusistatęs prieš nemokšišką diletantizmą ir visada eina su profesinės pažangos vėliava. Dažnai jį palaiko labai kvalifikuoti, autoritetingi specialistai, giną atskirų kultūros sričių savarankiškumą, kaip būtiną jų kūrybinio plėtojimo sąlygą. Ir jo pasitikėjimas savimi nėra be pamato. Akiračio susiaurinimas būtinas kiekvienai specializuotai veiklai. Jis padeda veikti tiksliau ir efektyviau, mąstyti griežčiau ir išsamiau. Be to, kol kultūros sričių atsiribojimo tendencijos nekliudo kultūros visumos plėtotei, kol nepažeidžia jos kaip būtinos žmonių gyvenimo sąlygos, kol nepakenkia žmogaus ir visuomenės gyvenimui, tol jos nėra pavojingos ir gali būti toleruojamos. Bet ne daugiau. Šiuo metu daliniai profesiniai siekimai sukelia vis labiau nenumatomų, vis menkiau kontroliuojamų ir grėsmingesnių padarinių. Todėl profesinis atsiribojimas darosi vis rizikingesnis. Kaip niekada šiaudien svarbu orientuotis mūsų pasiekimų visumoje, išsiaiškinti jos pavojingiausius prieštaravimus¹⁸. Tam ir reikalingi bendrieji kultūros tyrinėjimai, kurių nedidelė, bet graži pradžia jau padaryta.

Rūpintis visos kultūros sankloda — tai rūpintis žmogaus ir visuomenės gyvenimo galimybėmis, jo perspektyvomis, tai ieškoti kelių, kaip tą gyvenimą išsaugoti, sutvirtinti, kad jis mažiau priklausytų nuo atsitiktinumų žaismo ir mūsų pačių žmogiško neapdairumo.

¹⁸ „Dabarties pasaulis sudėtingas, įvairus, dinamiškas, kupinas tarp savęs kovojančių tendencijų, prieštaravimų. Tai labai sudėtingų alternatyvų, nerimo ir vilčių pasaulis. Dar niekada mūsų namai — Žemė — nebuvo patyrę tokių politinių ir fizinių perkrovų. Niekada žmogus nebuvo ėmęs iš gamtos tokios didelės duoklės ir niekada nebuvo toks pažeidžiamas galios, kurią pats ir sukūrė“ (*Gorbačiovas M.* TSKP Centro Komiteto politinis pranešimas Tarybų Sąjungos Komunistų partijos XXVII suvažiavimui 1986 m. vasario 25 d.— V., 1986.— P. 7).